

Анабыр улууьун уерэ5ириитин дьабалтата

Сааскылаах орто оскуолата

РЕФЕРАТ

"Анабырга олоро сылдыбыт сэрии кыттыылаахтара"

Улэни толордо: Саскылаах орто оскуолатын

4 «а» кылаас үөрэнээччитэ Туприн Артём.

Салайааччы : Филиппова Ирина Ануфриевна.

с Саскылах 2020 с

Советскай норуот Аҕа дойдуну көмүскүүр удаһыннаах Улуу сэриитэ бүппүтэ 75 сылын тыыннаах ордон хаалбыт сэрии кыттыылаахтара, тыыл ветераннара өрө көтөбүллэн туран бэлиэтиллэр .Биһиги Анаабырбыт дыоно-сэргэтэ тоһо да сэриигэ ынырыллан саа тутан кыргыспатахтарын иһин, кыайыы туһугар утуйар ууну умнан, бытарҕан тымныылартан толлубакка иитэр табаны энчирэппэккэ, үрүҥ кырсаны сонордоһон, ичигэс таһаһы тигэн фронтта атааран хорсуннук үлэлээн олобуттара.. Ол курдук оборона фондатыгар 5858 устуука ичигэс таһас, харчынан уонна заем облигацияларынан 264.980 с. ур хомуллан ытытыллыбыта “ Советскай Саха сирэ” танковай колоннаны тутууга 196,607 с. бэриллибитэ Кыһыл Армия буйууннарыгар 28.414 с. суммалаах баһылыкка ытытыллыбыта. Байыаннай сулууспалаахтар кэргэттэригэр анаан 4.917 с. материальной көмө оһоһуллубута. Ити аһыйах үлэһит илиилээх оройуон холугар улахан көмө этэ. Оччотооҕуа оройуонна 1800 киһи олоһор. Кырдыаһас көлүөнэ өлөр икки, тиллэр икки ардынан кыргыһыта, үлэтэ-хамнаһа эдэр һоччакка өлбөт – суһпэт өйдөбүннүк буолуоҕа.

Улэм сыала:Анаабыр улууһун сэрии кыттылаахтарын чинчийии.

Улэ соруга:

- туһааннаах литератураны ааһыы, кылгатаҥ бэлиэтэни;
- улуус сэрии кыттылаахтарын ааттарын хомуйан, чинчийэн көрүү;
- муспут матырыйаалларга олобуран сүрүн түмүгү таһаары;

Кыайыыны уһансыбыт Анаабырга олоһобут, иккис дойду оһостубут дьоммутун, сэрии бэтэрээннэрин албан аттарын уйэтитии. Кэлэр келуенэбэ кинилэр сэрии кэмигэр кердербут хорсун быһыыларын тиэрдии.

Төһө да Анаабыртан сэриигэ саа-саадах тутурдаах барбатахтарын иһин, биһиги урукку кэмнэ Анаабырга олоһон, үлэлээн ааспыт дьоммутун, уоттаах

сэрий кыттыылаахтарын куруук өйдүүбүт-саныбыт. Анаабыр улууһун олохтоохторо уруккуттан манна олоро сылдыбыт 9 сэрий кыттыылаабын билэллэр

- Горохов Николай Семенович
- Протопопов Иван Дмитриевич
- Дмитриев Егор Николаевич
- Павлов Дмитрий Николаевич
- Чичирбынов Василий Егорович
- Борисов Георгий
- Печетов Семен Дмитриевич
- Осипов Лука Николаевич

Николай Семенович Горохов

1909 сыллаахха Восточнай-Сибирскэй кыраай Бодойбо нэһилиэгиттэн төрүттээх. 1941 сыл саҕалананыта ССКП КК иһинэн Ленинскай курска Москваҕа ыспыттарга ол үөрэнэ сырыттаҕына Аҕа дойду Улуу сэриитэ саҕаланар. Политотдел инструктора буолар. Николай Семенович Горохов Старай Русса аныгар кыргыһыга сэрии хонуутугар 1942 сыл олунньу 6 кунугэр геройдуу охтубут. Оччолорго, докумуоннар туоьулууларынан, баара суоьа 33 эрэ саастаах эбит. Ленинградскай уобалас Старорусскай оройуонун Михалкинодэриэбинэтин кылабыһыатыгар комуллубут.

Протопопов Иван Дмитриевич

Протопопов Иван Дмитриевич 1927 с. кулун тутар 9 кунугэр Нам оройуонун Салбан нэһилиэгэр колхозтаах бааһынай дьыэ кэргэннэ торообутэ. 1945 с. бэс ыйын 7 кунугэр Нам оройуонунан военкоматыгар армияҕа сулуспалыырга ынырыллыбыта. 1948 скулун тутар ыйыттан 1951 с. ыам ыйыгар диэри 58099 N-дээх байыаннай часка стрелогунан сылдыбыта. Ити сыл “Советскай Армия уонна Муоратааьы Байыаннай Флот 30 сыла” диэн туоскэ кэтиллэр бэлиэнэн наьараадалламмыта. Саппааска 1951 сю ыам ыйын 18 кунугэр тахсыбыта. Армияттан кэлэн баран торообут нэһилиэгэр араас улэлэргэ 1951 чылтан 1958 сылга диэри улэлээбитэ.

Дмитриев Егор Николаевич

Дмитриев Егор Николаевич 1925 с. кулун тутар 3 кунугэр Горнай оройуонун 1 Одуну нэһилиэгэр колхозтаах дьыэ кэргэннэ торообут. Уоттаах сэрии саьаланар сылыгар кини бара-суоьа 16 саастаах эдэркээн уол этэ. Онтон сокуоннай сааһын сиппитин кэннэ, кинини 1944 сыллаахха бэс ыйыгар “Ворошилов” аатынан колхозка тыылан фронна аттары тиэрдэр биригээдэьэ улэлии сырыттаьына, Кыһыл Армияҕа ынырбыттара. Одунуттан 13 костоох сиргэ баар оройуон киинигэр Бэрдьигэстээххэ атынан

таһаарбыттар. Онно хас да хонук устата комиссияны аһан, армияҕа барара бигэрмиттэрэ. Сэрии кэнниттэн 1948 сыллаахха Анабырдааҕы “Рыболовпотребсоюз” бэрэссэдээтэлэ А.П. Корнилов улэҕэ ынырытынан Саскылаахха кэлэн олохсуйбута. Бастаан оройуоннааҕы аты-эргин тэрилтэтигэр рабочайынан улэтин саҕалаабыта 1950 сыллаахха остолуобай сэбиэдэссэинэн, онтон ыскылаатка сэбиэдэссэинэн анаммыт, 1953 сылтан Халганнаахха маҕаһынна атыһытына, 1954 сылтан оройуоннааҕы тыа хаһаайыстыбатын дьаһалтатыгар бухгалтерынан, 1957 сылтан оройуоннааҕы ис дьыала отделыгар милиционерынан, 1964 сылтан оройуоннааҕы аты-эргин тэрилтэтигэр хаһаайыстыба сэбиэдэссэинэн пенсияҕа тахсыар диэри улэлээбит. Олоһун аргыһы Андросова Татьяна Михайловнаны 1949 сыллаахха Саскылаахха корсон ыал буолан, икки оболонмуттара. Билигин 11 сиэннээхтэр, 3 хос сиэннээхтэр. Кун сириттэн 1991 сыл олунньу ый 19 кунугэр ыарахан ыарыы кэнниттэн барбыта. Егор Николаевич сэриигэ сылдыбыт муччургэннээх сырыылары мэлдьи оболоругар, сиэннэригэр кэпсиир этэ эбит. Сэрии сылларыгар хотугу улуустартан уоттаах сэриигэ ынырыы диэн суоҕа. Оччотооҕуга да өйдүүлэрэ, бу сиргэ түөлбэлээн олорор хотугу төрүт норуоттар аһсааннара аһыйаһын, кинилэри уот сэрии буулдатыгар киллэрэн, кыргыттарар сатамматын., тыылга кыайыыны уһансыбыттара

Дмитрий Николаевич Павлов

1926 сыллаахха Амма улууһугар бэрт дьаданы дьизэ кэргэннэ торообутэ. Уорэнэн сэттэ кылааһы бутэрбитэ. Кини 18 сааһын туоларын кытта Кыһыл Аармыйа кэккэтигэр ынырыллар. Сэрии сылларыгар Армияҕа ынырааччылары бэлэмниир аһыйах хонуктаах уорэхтэр ыытыллаллара. Ити биир ый уорэнэн винтовкнан, минометынан сатаан туттарга балайда сыһыаннаах буолар. Аармыйаҕа барааччылар 200 киһи Амматтан Дьокуускай куоракка сатыы айанныыллар. Мальта диэн станцияҕа тийэн гражданскай танаһын уларытан байыаннайдар танастарын таннар, андааһар биэрэр. Ити 91-с саппаас полката этэ. Атырдыах ыйыгар 36 армия 393 стрелковай полкатыгар Читинскай уобалас сиригэр сулуспалыыр . 1945 сыл от ыйын 5 кунугэр ыраах айанна сатыы турбуттара. Даурия оройуонугар биир сиргэ тийэн кэлбиттэр . Итиннэ 20-чэ хонукка турбуттар, толоонно окуопа хастан олорбуттар. Кини ыам ыйыттан 271-с артиллерийскай полкаҕа связнойунан сулуусбалаабыт . Онтон Япония утары сэрии саһаламмытыгар урукку чаабыгар 393 стрелковай полкаҕа тоннон кэлбит . Дмитрий Николаевич сулуусбалыыр полката кыраныссаттан аһыйах кос сиргэ турбута. Атырдыах ыйын 3 кунугэр кизьэ тревога онороллор, сатыы кыранысса диэки айаннаабыттар. Кини автоматчик этэ. Устуу ийтиилээх дисканы, ону табынан 240 ботуруону биэрбиттэр. Онтон Аргун орууу пантоннай муостаны сыта-сыта туораабыттар. Ити курдук Монголия кыраныссатын Владивастокка тийэ, кыранысса былааһын тухары биьиги сэриилэрбит биир тэнник киммэн киирбиттэрэ. Кинилэр чаасталарыгар 26 киһи олло, 70 киһи баабырда дьизэбиттэр. Балаһан ыйын 2 кунугэр Японияны кыайыы миитинэ буолбута. Барыларыгар Верховнай Кылаабынай Командующай И.В. Сталинтан махтал суругу биэрбиттэрэ, мэтээлинэн Наһараадаламмыттар. Дмитрий Николаевич Японияны кыайыы кэнниттэн туорт сыл салгыы сулууспалаан баран 1949 сыллаахха дойдутугар эргиллэн кэлбитэ.

Чичирбынов Василий Егорович

Ити бириэмэ5э, 1944 сыл бэс ыйын 22 кунугэр, сана 18 саабын туолбут Василий Чичирбынов армия5а ынырыллыбыта. Олуохумэ куоратыттан борохуотунан, онтон тимир суолунан айаннаан Мальта куоракка тийбиттэрэ. Василий Чичирбынов Забайкалье5а младший командирдары бэлэмниир полковой оскуола5а анаммыта. Саллаат Василий Чичирбынов Манголия, онтон Китай кумах куйаарын тэлбитэ. Советскай Ийэ сириг Япония халабырдыттарыттан босхолоспуга. Бу сэриигэ биир улахан мэбэйинэн Улахан Хинган сис хайаларын туораабын буолбуга. Манна остоох куускэ бо5орготунэн сытара. Василий Егорович уопсайа 6 сыл сулуусбалаан баран, 1950 сыллаахха дойдутугар эргиллибитэ. Фронтовик дойдутугар эргиллээт та, эйэлээх олох тутуутугар кууэ кыайарынан улэлэлээбитинэн барбыта Кини, биир сыллаах торговай оскуоланы бутэрэн, 1952 сыллаахха Анаабыр оройуонугар ысклаад сэбиэдиэссэйинэн ананан кэлэн баран, райпо систематыгар араас улэлэргэ 40-ча сылы улэлээн кэллэ. Василий Егорович уопсайа 6 сыл сулуусбалаан баран, 1950 сыллаахха дойдутугар эргиллибитэ. Фронтовик дойдутугар эргиллээт та, эйэлээх олох тутуутугар кууэ кыайарынан улэлэлээбитинэн барбыта Кини, биир сыллаах торговай оскуоланы бутэрэн, 1952 сыллаахха Анаабыр оройуонугар ысклаад сэбиэдиэссэйинэн ананан кэлэн баран, райпо систематыгар араас улэлэргэ 40-ча сылы улэлээн кэллэ.

Анисимов Егор Иннокентьевич

1926 сыллааххатохсунньу ый 10 кунугэр Булуу оройуонун Сыдыбыл боьуолэгин 2-с очу нэилиэгэр колхозтаах бааьынай дьизэ кэргэннигэр торообутэ.От ыйын 8 кунугэр кини уоттаах сэриигэ ынырыллан фронна барбыта. Кэлин Егор Анисимов райпо5 ыскылаат сэбиэдиссэийинэн, атыыьытынан улэлии сылыбыта. Кини на5араадалара:-Японияны кыайыы иьин мэтээл

-7 юбилейнай мэтээллэр ,Улэ бэтэрээнэ» мэтээл.

Георгий Дмитриевич Борисов

Булуу оройуонун ыам ыйын 6 кунугэр 1922 сыллаахха тереебутэ. 1941 сыллаахха Булуутээ5и педучилищаны бутэрэн 1941-42 уерэх сылыгар (улуу сэрии ман,найгы сылыгар) Хампа сэлиэнньэтигэр 7 кылаастаах оскуола5а математика, физика, уонна физкультура учууталынан улэлээбитэ. Хампа5а тэриллит хайыьар этэрээтин салайан уерэппитэ. Онно уерэммит дьон Кыбыл Армия кэккэтигэр 1942 с бэс ыйын 22 кунугэр бары ынырыллыбыттара. Ол дьонтон кэлин икки кыи Совестькай Союз Геройа буолбуттара: биллиилээх журналист Кондаков Николай Алексеевич, пулеметнай расчет командира сержант Степанов Николай Саввич. 1943 сыллахха Кыбыл Знамя орденнаах Москватаа5ы В. И Ленин аатынан байыаннай-политическай училищены бутэрэн рота политруга

• **Семен Дмитриевич Печетов**

Сэрии 2-с группалаах инбэлиитэ, үлэ ветерана, кооперация туйгуна, Анаабыр улууһун бочуоттаах гражданина. Семен Дмитриевич Өлүөхүмэ ырыаба-тойукка киирбит Кыыллаах арытыгар төрөөбүт, үөскээбит киһи.

Сэрии болуон аҕай иннинэ,дьону кытта Дьокуускайга киирэн, кооперативнай техникумна үөрэнэн испитэ баара, фашисткай Германия сэриинэн киирэн. Быһыы-майгы уларыян, салгыы үөрэнэр кыаба суох буолан, түргэнник идэ ылаары оһох, сыарба онорооччуларга, маһынан уһанааччыларга үөрэтэр курс аһыллыбытыгар киирэн нэһиилэ мас уһун идэтин ылбыта. Сэрии болуон аҕай иннинэ,дьону кытта Дьокуускайга киирэн, кооперативнай техникумна үөрэнэн испитэ баара, фашисткай Германия сэриинэн киирэн. Быһыы-майгы уларыян, салгыы үөрэнэр кыаба суох буолан, түргэнник идэ ылаары оһох, сыарба онорооччуларга, маһынан уһанааччыларга үөрэтэр курс аһыллыбытыгар киирэн нэһиилэ мас уһун идэтин ылбыта.Семен 1942 сыллаахха атырдыах ыйыгар "Москва" борохуотунан 500-чэ Саха сирин араас оройуоннарыттан хомуллубут дьону кытта Өлүөнэ өрүһү өрө устан төрөөбүт Кыыллаах арытын сайыһа көрөн ааспыта. Син эмиэ атын барбыттар курдук, Мальта стансияба тийээллэр. Манна түөрт ыйдаах бэргэн ытааччылар курстарыгар үөрэнэр, үөрэнэн бүтээттэрин поездка олордон хайа эрэ диэки илдьээллэр да, эдэр киһи хайа хайысханан баралларын өйдөөбөт, онтон табаарыстара кэпсэтиилэриттэн илин диэки баралларын билэр. Өр өтөр буолбакка Даурия диэн тимир суол станциятыгар сүөккүүлэр. Манна 210-с стрелковай дивизия 653-с артиллерийскай полкатыгар сулууспата саҕаланар. Манна иккис идэтин – 76мм-дээх орудия наводчигын идэтин ылар.Төһө да илинин иһин манна да тыһааһын улахан этэ: японецтар түннэри-күнүстэри кыраныыссаны кэһэн киирэ сатыыллара үгүс буолара.Мантан арбаа диэки 1943 сыл быһпыттара. Ый анаара айаннаан аны Хотугу Кавказка тийбит. Онно 90 N-х саппаас полкаба сулууспалыыр. Онтон эмиэ бириэмэтэ тийээн кэллэбэ. Крым уоттаах сэриитигэр түбэхэр.Бастаан бэрт уһун кумах кирбии устун Керчь куорат диэки туһаайыллан сатыы барбыттар.Онтон ол кирбиит уу буолбутугар торпеднай катердарга олордуталыыллар уонна сэрии тыһаа-ууһа ньиргийэн олодор сирин диэки илтилэр.Кураанах сиргэ чугаһаатахпыт аайы өстөөх самолеттвар буомбалаан, артилеялара ытыалаан тула уу оргуйан олодор. Кытыыга тийиэхпит өссө да тэйиччи өрдэбинэ "Ууга ыстатыналаан, кытлга тахсын!" – диэн хамаанда буолла.Катер харгытаабыт сирэ буоллаба дии, дирин буомбаттан, снарядтан эрэ буолбакка,сатаан харбаабат дьон өлүүтэ да элбэх быһыылаах этэ. Кытылы булбуттар сэриилэхэн киирэн бардыбыт. Син чугутан сир ыллыбыт.Аны манна 2 метр уһуннаах танканы ытар сааба үөрэнэн бастакы нүөмэр буоллум, көмөлөһөөччүбүнэн бурят уола буоллаю. Биирдэ биһигини кэтээн сытар кирбиитбит кытыытыгар туруордулар.

Сарсыарда эрдэ өстөөх самолеттара кэлэн бомбалаатылар, онтон артиллерияларынан ытыалаан тула онордулар. Итини баттаһа хордобой кэнниттэн танкалар тахсан кэллилэр, 300-чэ метр хаалбытын кэннэ аны биһиги уоту астыбыт, кэннибитигэр тулар артиллерия эбиилэстэ. Син онноманна танкалар умайан куудэнчилэннилэр, кинилэринэн хаххаланан иһэр сатыы сэриилэриттэн да элбэх немец өллө быһыылаба уонна чугуруйдулар.

Биир бириэмэбэ кинилэр роталарыгар немецтэр окна хастан сытар үрдүк сирдэрин былдыырга бирикээс биэрбиттэр. Хабыр-хапсыһы манна буолбут. Өстөөх чуһаһатан баран гранаталарынан тамнаабыт. Бу алдыархайга кэннигэр түспүт граната үлтүркэйэ кэннин көп этин илдьи көппүт. Онон госпиталга атаарыллыбыт. Бастакы бааһын ити курдук ылбыт. Эмтэнэн үтүөрүү кэнниттэн урукку чааһын кытта Арбаа Украинаны босхолоһунна, Чехославияба сэриилэхэр. Чехословакияны босхолоһунна биһиги сэриилэрбит кытаанар усулуобуйаны көрсүбүттэрэ. Сирэ барыта линкир хара тыа, хайа. Суолларынан эрэ айанныырга күһэллээҕин. Онно хас да дэриэбинэни, станциялары ыларга кыттыбыта. Биир сарсыарда пушкаларынан ытыалааһын кэнниттэн атаахаба кирибиппит. Бастакы кирибилэрин ылбыппыт. Иккис кирибиигэ кириэн истэхпитинэ миномёт уотун астылар. Ону ол диэхпит дуо, иннибит диэки атаакалаан сырсыы. Эмискэ иннибэр сүүнэ улахан уот чабылыаатын кытта тугу да билбэккэ барбытым. Хата санитардар булар, бэрэбээскилээн, госпитальга атаарбыттар этэ. Ол бааһырыбын тыылга – Грузия Боржоми куоратын госпиталыгар илдьэн эмтэбиттэрэ, инбэлиит буларан дойдубар эргиллибитим. Бэрт сотору Кыайыы үөрүүлээх сураба кэлэн үөрүү-көтүү буолбута.

Семен Дмитриевич Печетов дойдутугар кэлэн, кооперативнай техникумугар үөрэҕин салбаан, 1947 сыллаахха бүтэрбитэ. Сэриигэ кыттыытын түмүгэ : Кыһыл сулус, Аба дойдуну сэриитин 1 степенэ орденнардаах, Германияны кыайыы иһин 8 юбилейнай медаллардаах. Техникум кэнниттэн Ляхов арыларыгар, Усуйаана, Аллайыаха, Үөһээ-Бүлүү ойуоннарыгар, Быков-Мыска кылааннаах сымнабас кыһыл көмүһү-түүлээҕи тутууччынан үлэлиир. 1957 сыллаахха Үөһээ-Бүлүүгэ кэргэннэнэр. Бүтэһик манна Анаабыр улуугар Холбос линиятынан эргиэн тэрилтэтигэр кэлбитэ. Атыһытынан, остолуобай, ыскалаат сэбиэдиссэинэн үлэлиир сылдьан пенсияба тахсыбыта. Туһааннаах улэтигэр үтүө суобастаахтык, таһаарылаахтык улэлэбитин, общественной үлэлэргэ активнайдык кыттыбытын бэрт элбэх Грамоталар, махтал суруктар кэрэһилиллэр. Ол курдук Советскай кооперация туйгуна, улус бочуоттаах гражданина, Саха АССРВС Президиумун, партия уобаластаабы комитетын Грамоталара, Махтал суруктара, ыччаты итиһиигэ үтүөлэрин иһин ыччат тэрилтэлэрин Грамоталара, сир үрдүк сэрии буолбатын эйэ фондатын Грамоталара знактара баар.

Түмүк

- Биьиги улууспутугар олоро сылдыбыт 9 сэрии кыттылаахтарын биллим, олортон биирдэрэрэ Осипов Лука Николаевич туьунан информация ханна да суох эбит.
- -кинилэр сэрии кэмигэр хорсун-ходуот быьылаарын, кэлэр көлүөнэ билиэстээх диэн тумуккэ кэллим.

Туттуллубут литература

1. Анабарский улус История. Культура. Фольклор. –Як, 2005 г
2. “Хоту дойду хоннобуттан” – К.Ф.Гольдеров -1995
3. Улуустаабы этнографической музей материаллара.